

MEHMET NURI ÇINARCI*
MERIMA GRABČANOVIĆ**
(Tuzla)

MÜVERRİH OSMANLI ŞU'ARÂ TEZKİRECİLERİ
AUTORI OSMANSKIH PJESNIČKIH SPOMENICA
(TEZKIRA) KAO PJESNICI HRONOGRAMA
(TARIHA)

Abstrakt

Osmanske pjesničke spomenice (tezkire), čija je glavna svrha pružanje informacija o životu i djelima pjesnika u periodu od XVI pa do XX vijeka, zauzimaju posebno mjesto među važnim izvorima klasične turske književnosti. Pjesnici o čijim biografijama je ovdje riječ obavljali su različite dužnosti i pripadali različitim slojevima osmanske društvene strukture. Međutim, ono što je svima njima zajedničko, bez obzira na društveni status, jeste činjenica da su svi oni prevashodno bili pjesnici. Sami autori, prikupljajući biografije pjesnika koji su dolazili iz različitih društvenih slojeva, služili su se različitim izvorima. Ti izvori mogli su biti sam pjesnik, bliski prijatelji pjesnika, biografija nekog drugog pjesnika, historijska knjiga ili pak sam autor. Historijske stihove koje su pjesnici stoljećima pisali za razne prilike, također su jedan od pisanih izvora kojima su se autori koristili. Značajan dio pjesnika u svojim tezkirama koristio se i proračunskim sistemom ebdžed kojim se arapskim slovima dodjeljuje numerička vrijednost. Na taj način su pisani i mnogi tarihi, te su se izračunavala stupanja na prijesto sultana, osvajanja gradova, važni prirodni događaji, pa čak i privođenje kraju knjiga koje su pisali i sl. Međutim, pored biografija pjesnika koje su autori obrađivali kao centralnu figuru, nerijetko su njima u čast pisali

* Prof. dr. Mehmet Nuri Çınarcı, Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet,
email: mehmetnuriedb@gmail.com

** Merima Grabčanović, MA, Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet,
email: merimagrabcanovic@gmail.com

i hronograme (tarihe) koji su njima samima priskrbļjivali identitet historičara. Autori nisu ciljano pisali hronograme kako bi bili nazivani historičarima, već su za cilj imali da napišu stihovane hronograme kojima bi, oslanjajući se na ebdžed, opisali određene važne događaje iz života pjesnika. Nije rijedak slučaj da se u tradiciji pisanja osmanskih spomenica susreću hronogrami posvećeni pjesnicima o kojima je riječ. U ovom istraživanju dat će se podaci o autorima koji su u svojim tezkirama pisali hronograme posvećene pojedinim pjesnicima i na taj način dali svoj doprinos historiji književnosti.

Ključne riječi: divanski pjesnici, ebdžed, izvori, pisanje tariha, tezkire

Tarih düşürme, bilindiği gibi ebcad denilen ve Arapça harflerin her birine sayısal bir değer yüklenmesiyle oluşturulmuş sistematığın şiire uyarlanmış halidir. Klasik Türk edebiyatında tarih düşürme geleneğinin yer edindiği eserler içerisinde iki yönlü bir gelişim çizgisi takip ettiği görülür. Bunlardan ilki divan şairlerinin sanatsal maharet göstermek amacıyla kaleme aldıkları tarih manzumeleri, ikincisi ise tezkirecilerin şair biyografilerini anlatırken kaynak olarak istifade ettikleri tarih manzumeleridir. Şairin penceresinden bakıldığında tarih manzumeleri devrin kimi sosyo-kültürel olaylarına edebi zevkle düşölmüş bir not iken; tezkireciye göre ise şairin hayatının çeşitli dönemlerinden kesitler sunan ve bu yönüyle de biyografisine ışık tutan tarihsel bir metindir. Ancak hem şair hem de tezkirecinin bu eylemi tarih ve özellikle edebiyat tarihine ciddi katkılar sağlamıştır. Neticede tezkirelerde şair olmalarından dolayı başta hükümdarlar olmak üzere devlet adamı hüviyetine sahip birçok kişiden bahsedilmektedir. Tarih manzumelerinin bahsi geçen bu şahısların veladetleri, vefatları, herhangi bir makama gelişleri ya da kazandıkları bir savaşa dair verdikleri kronolojik bilgi önemli bir tarihsel arguman sayılır.

Türk edebiyatında “tarih düşürme” özellikle divan edebiyatı döneminde üzerinde önemle durulan ve olgun örneklerin verildiği bir sanat geleneği olarak dikkati çeker.¹ Bu yüzden klasik tarzda şiir yazan şairlerin önemli bir kısmının divanlarında çeşitli sebeplerden dolayı yazılmış tarih manzumelerine tesadüf edilir. Kandî, Antepli Aynî, Bursalı Hâşim, Adanalı Surûrî kaynaklarda tarih düşürme hususunda isimleri en çok zikredilen şairlerdendir. Tarih düşüren divan şairleri ile ilgili birçok

¹ Serhan A. İspirli, “Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Erzurum, 2000, 79.

akademik çalışma yapılmıştır.² Ancak yaklaşık beş yüz sene boyunca hemen hemen her yüzyılda kaleme alınmış Osmanlı şair tezkirelerinde çeşitli vesilelerle yer verilmiş tarih manzumeleri ile ilgili yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türk tezkirecilik geleneğine Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis*³ tezkiresi de dâhil edildiğinde yaklaşık altı yüz sene boyunca kaleme alınmış şair tezkirelerinin çoğunda hem şairlerin hem de tezkirecilerin çeşitli sebeplerden dolayı düşürmüş oldukları birçok tarih manzumesine rastlanır. Tezkirecilerin de birer şair oldukları gerçeği göz önünde bulundurulduğunda bunun olağan bir durum olduğu görülür. Ancak müverrih yani tarih düşüren tezkirecilerin tarih düşüren şairlerden en büyük farkı düşürdükleri tarihlerin edebi bir kabiliyeti ifşadan ziyade kaynak amaçlı bir anlam yüklemeleridir.

Tarih manzumeleri ile paralel bir gelişim çizgisi izleyen şair tezkireleri, Nevâyî'den sonra da özellikle Osmanlı sahasında kaleme alınan örnekleri ile tarih manzumelerine yer vermeye devam etmişlerdir. XVI. yüzyılda yazılmış tezkireler içerisinde Garîbî dışındaki tezkirecilerin hepsi, eserlerinde tarih manzumelerine yer vermişlerdir.⁴ Devrin ilk tezkiresi olan Sehî Bey'in *Heşt Behişt*⁵ tezkiresinde müellif, kendisi de dâhil biyografisini konu edindiği birkaç şairin tarihlerine değinmiştir. Bağdat'tan gelen ve tezkiresini İstanbul'da kaleme alan Ahdî Çelebi

² Bu çalışmalar için bakınız: İspirli, S. Alkan, "Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği", 79-88; Mehmet Kırbıyık, "İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde Tarih Düşürme İle İlgili Bir Yazma Eser", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8, 2010, 217-287; Şener Demirel, "Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies*, 3/4 Yaz 2008, 372-398; Rıdvan Canım, "Klasik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Surûrî". *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 2009, 105-120; Rıza Oğraş, "Türk Edebiyatında Kitap Yazımına ve Basımına Tarih Düşürme Geleneği", *Turkish Studies*, 2/4 Kış 2007, 647-669; İ. Güven Kaya, "Divan Şiirinde Tarih Düşürme Geleneği ve Yahya Bey'in Bir Kasidesi", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 30, 2006, 39-56; S. Ebubekir Şahin, "Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Yazdığı Tarih Manzumeleri", *Gazi Türkiyat*, 9, 2011, 149-163; Pervin Çapan, "Şefik Divanı Örneklemesinde Manzum Tarih Düşürme Geleneği", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri (20-22 Ekim)*, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2012, 69-85.

³ Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

⁴ Mehmet Nuri Çınarcı, *XVI. Yüzyıl Tezkirelerinde Bulunan Tarih Manzumeleri*, Filoloji Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar, (Edt. Y. Metiner), 2020, 248.

⁵ Haluk İpekten vd., *Heşt Behişt, Sehî Beg*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

ise daha çok şairlerin Farsça tarihlerini işlemiş; tezkiresinin itmamına kendisi tarih düşmüştür. XVI. yüzyılın tarih manzumesi bakımından en parlak siması Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi, devrin en hacimli tezkirelerinden olan *Meşâ'irü 'ş-şu'arâ*⁶ da yer verdiği tarih manzumelerini çok yönlü bir bakış açısıyla ele almıştır. Nitekim kendi başından geçen hadiselerin yanı sıra ailesi ve şair arkadaşları ile ilgili tezahür eden kimi olaylara dair tarihler düşürmüştür. Öte yandan başta yüz yüze görüştüğü şairler olmak üzere çeşitli şairlerin de kendisi için düşürmüş olduğu tarihlere de yer vermiştir.

XVII. yüzyılda şair tezkirelerinin özellikle muhteva bakımından uğramış olduğu değişiklik, tarih manzumelerine de yansımıştır. Odak noktası şairin biyografisi, sanat anlayışı ve eserleri olan şair tezkireleri, XVI. yüzyılda biyografik bilgiyi öncelleyen bir tavır sergilemiş ve şairlerin hayatlarına dair malzemenin niceliği oranında biyografiler uzun tutulmuştur. XVII. yüzyıl tezkirelerinde ise biyografik ağırlıklı anlatım, yerini sanatçının şiirlerine bolca yer verildiği antolojik anlayışa bırakmıştır. Devrin hatta Türk edebiyatının ilk antoloji nitelikli şairler tezkiresi olan ve Fa'izî tarafından yazılan *Zübdetü'l-eş'âr*⁷ tezkiresi de bu minvalde bir yapıttır. Tezkiresinde şair biyografilerini bir ve yahut iki cümleyle geçiştiren Fa'izî, hemen hemen bütün şairlerin vefat tarihlerine yer vermiştir. Tezkiredeki vefat tarihlerinin önemli bir kısmı da tarih manzumeleri ile belirtilmiştir. Yani Fa'izî bir bakıma tezkiresindeki tarih manzumelerinin çoğundan şairlerin vefatları sebebiyle istifade etmiştir. Tezkirede tarihlerinden en çok istifade edilen iki müverrih Bursalı Hâşimî ve Cinânî'dir. Devrin diğer bir önemli şairler tezkiresi de biyografik tezkire anlayışından antolojik tezkire anlayışına geçiş dönemi örneklerinden olan Riyâzî'nin *Riyâzü 'ş-şu'arâ*⁸ adlı tezkiresidir. Riyâzî'nin tezkire satırlarında şair biyografilerinin kısaltmaya başladığını rahatlıkla görebiliriz. Tarih manzumelerine yer vermesi bakımından Riyâzî tezkiresini diğer tezkirelerden ayıran en önemli yön ise tezkirecinin mevcut tarihleri doğrudan kabul etmek yerine onları belirli açılardan eleştiriye tabi tutarak en sahih bilgiyi tespit etme yoluna gitmesidir. Riyâzî de Fa'izî gibi çoğunlukla şairlerin vefatlarına dair düşülmüş tarih

⁶ Filiz Kılıç, Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

⁷ Bekir Kayabaşı, *Kâfzâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-eş'ârı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1997.

⁸ Açıkgöz, Namık, *Riyâzî Muhammed Efendi, Riyâzü 'ş-şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

manzumelerine yer vermesine rağmen muhteva bakımından yelpazeyi biraz daha geniş tutmuştur. Bu dönemde de tarih düşürme, tabiri caizse revaçta olan bir sanat faaliyeti olduğu için Riyâzî tezkiresinin hem agazına hem de itmamına devrin şairleri tarafından tarih düşürülmüştür. XVII. yüzyılın en önemli müverrihlerinden Bursalı Hâşimî, tezkire agazına⁹ tarih düşüren şairlerdendir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde şu'ara tezkirecilerinin ilk tezkire örneklerindeki anlayışa geri döndükleri ve şairlere ait biyografileri olabildiğince uzattıkları görülür. Biyografilerin uzunluğuna mukabil şiir örneklerinin sayılarında ciddi bir azalma göze çarpar. Devrin en önemli tezkirecilerinden Sâlim ve Safâyî'nin tezkirelerinde sadece tek bir şairin hayatına dair sayfalarca bilgi verdikleri görülür. Tezkire müelliflerinin tarih manzumelerine yer verme anlayışı bu yüzyılda da olağanca hızıyla devam etmiştir. Tarih manzumelerinden bahis anlamında devrin en dikkat çekici tezkirelerinin başında Safâyî'nin *Tezkiretü's-şu'arâ*¹⁰'sı gelmektedir. Tezkireci, kendisinden önceki tezkire örneklerinden farklı olarak özellikle müverrih olarak ün kazanmış şairlerden bahsederken onların birçok tarih manzumesine yer vermiştir. Örneğin tezkirenin Dürrî¹¹ maddesinde şairin tarih düşürme hususundaki kabiliyeti övüldükten sonra çeşitli vesilelerle düşürmüş olduğu toplam altı tarihe ve onun vefatına başka şairlerce düşülen iki adet tarih manzumesine yer verilmiştir. Yine aynı tezkirede Nâ'îli-i Kadim¹² adlı şairin vefatı için düşülmüş dört tarihe müracaat edilmiştir. Esrar Dede tarafından yazılmış ve sadece Mevlevî şairlerin biyografilerini içeren *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*¹³ de barındırdığı tarih manzumeleri ve bu manzumeleri kaleme alan müverrihlerin şair kimlikleri bakımından önemli bir tezkiredir. Tezkirede tarihlerine yer verilen en dikkat çekici şair yine bir Mevlevî olan Şeyh Gâlib'dir. Mevlevî kaynaklarının genellikle Gâlib Dede olarak adlandırdıkları Şeyh Gâlib, klasik Türk edebiyatının da son temsilcilerinden biridir. Esrar Dede'nin tezkiresinde yer verdiği Şeyh Gâlib¹⁴'e ait tarih manzumelerinin tamamı Gâlib Dede'nin bir kısım Mevlevî büyüklerinin vefatları münasebetiyle düşürdüğü tarihlerden

⁹ Tezkire agazına düşülen bu tarih için bkz: N. Açıkgöz, *Riyâzî*, 355-356.

¹⁰ Altuner, Nuran, *Safa'i ve Tezkiresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.

¹¹ Dürrî'nin bu tarihleri için bkz: N. Altuner, *Safa'i*, 227-237.

¹² N. Altuner, *Safa'i*, 840-842.

¹³ İlhan Genç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

¹⁴ Şeyh Galib'in tarih manzumeleri için bkz: İ. Genç, *Tezkire*, 67, 102, 216, 265.

ibarettir. Devrin tarih manzumeleri bakımından farklı örnekler barındıran son tezkiresi ise Sâlim'in *Tezkiretü 'ş-şu'arâ*¹⁵'sıdır. Bilindiği gibi klasik Türk edebiyatı şair kadrosu bakımından sadece erkekler değil; kadın şairlerin de şiirler yazdıkları bir edebiyat türüdür. Divan edebiyatı çerçevesinde şiir yazar elliye yakın kadın şair mevcuttur.¹⁶ Şu'ara tezkirecileri de yeri geldiğinde kadın divan şairlerinin biyografilerine ve şiirlerine yer vermişlerdir. Sâlim de tezkiresinde Sıdkî Kadın¹⁷ adlı kadın şairin biyografisini anlatırken onun iki kişinin vefatına düşürmüş olduğu tarihlere yer vermektedir. Bu örnek şu'ara tezkirelerinde tarih manzumesi yazar ilk kadın şair olması münasebetiyle önemlidir.

XIX. yüzyıl klasik Türk şiirinin son önemli temsilcilerini yetiştirdiği ve Osmanlı toplumundaki şiir anlayışının Batılı estetik değerleriyle yeniden şekillendiği bir devirdir. Batılı değerlerin tesiri sadece edebiyatla sınırlı kalmamış kendisini Osmanlı toplumunun hayat tarzında da iyiden iyiye hissettirmiştir. Batılı yaşam tarzının padişah ve idareciler tarafından benimsenmeye başlanması ile kimi toplumsal alışkanlıkların değişimine hatta yeni alışkanlıkların da toplum katında peyda olmasına sebebiyet vermiştir. Avrupai yaşam tarzına özgü bu alışkanlıklardan en belirginini padişahların doğum günlerinin kutlanmasına dair düzenlenen merasimlerdir. Bilindiği gibi Osmanlı devlet erkânında padişahlar için doğum günü kutlanmaları II. Mahmud ile başlamıştır. Böylece II. Mahmud'dan VI. Mehmed Vahdeddin'e kadar geçen son yedi Osmanlı padişahı için doğum günü kutlamaları yapılması bir protokol kuralı haline gelmiştir.¹⁸ Fatî'nin kaleme aldığı *Hâtîmetü 'l-eş'âr*¹⁹ tezkiresi içerdiği tarih manzumeleri açısından devrin en dikkat çekici eseridir. Bu açıdan Fatî'nin tezkiresinde yer verdiği Sultan Abdülmecid²⁰'in doğum günü için söylenmiş tarih manzumeleri, türünün ilk örneğidir. Daha önceki şu'ara tezkirelerinde padişah ve şehzadelerin veladetleri için

¹⁵ Adnan İnce, *Sâlim Efendi, Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

¹⁶ Yasemin Ertek Morkoç, "Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Manisa, 2011, 223.

¹⁷ Sıdkî Kadın'ın tarih örnekleri için bkz. A. İnce, *Salim*, 295.

¹⁸ Said Olgun, "'Padişahım Çok Yaşa!' Sosyal ve Siyasi Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 23 Ankara, 2018, 111.

¹⁹ Ömer Çiftçi, *Fatî Tezkiresi (Hâtîmetü 'l-eş'âr)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.

²⁰ Sultan Abdülmecid'in doğum gününe düşülen tarihler için bkz: Ö. Çiftçi, *Fatî*, 199, 262, 384.

tarihler düşülmesine rağmen doğum günleri için düşülmüş herhangi bir tarih manzumesine rastlanmaz. Bu da Batılı edebiyatın tezkirelerdeki tarih manzumelerini özellikle muhteva açısından nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. *Hâtimetü'l-eş'âr*'ın hemen girişinde ise tezkirenin yazılmasına dair farklı şairlerce düşülmüş toplam dört adet tarih manzumesi mevcuttur. Tezkirenin sonunda ise Fatîn, kendi tezkiresinin itmamına tarih düşürmüştür.

Türk tezkirecilik geleneği içerisinde ilk tezkireden başlamak suretiyle yani XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar aralıksız bir şekilde tezkire örnekleri verilmiştir. Kaleme alınan tezkirelerde, müellifler kimi zaman başka şairlerin kimi zaman da kendi yazdıkları tarih manzumelerine yer vermişlerdir. Tezkirecilerden başta Ali Şîr Nevâyî olmak üzere XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Sehî Bey, Âşık Çelebi, Ahdî, Beyânî, XVII. yüzyıl tezkirecilerinden Rızâ, Fa'izî, XVIII. yüzyıl tezkirecilerinden İsmâ'il Belîğ, Esrâr Dede, Sâlim, Âkif, XIX. yüzyıl tezkirecilerinden ise Fatîn ve Şeyhülislam Ârif Hikmet tezkirelerinde kendi düşürdükleri tarihlere yer vermişlerdir.

1. MÜVERRİH OSMANLI ŞU'ARÂ TEZKİRECİLERİ

Klasik Türk edebiyatında köklü bir geçmişe sahip olan şair tezkireleri içerisinde ilkinden başlamak suretiyle son tezkireye kadar hemen hepsinde tezkirecilerin tarih manzumelerine yer verdiklerini görmekteyiz. Yukarıda kısa bir izahatını yaptığımız şair tezkirelerindeki tarih manzumelerine yer verme geleneği içerisinde genellikle müellifleri şairler olan tarih manzumelerine değinilmiştir. Öte yandan tarih manzumelerine, tezkiresinde başta kaynak amaçlı yer veren tezkirecinin de çoğu kez iyi tarihler düşüren bir müverrih olduğu unutulmamalıdır. Bunun en önemli sebebi ise tezkirecinin eserini yazarken sergilediği dil ve üslup itibariyle sahip olduğu sanatçı kimliği ve divan kaleme almış olan bir şair olmasıdır. Neticede hüner erbabının maharetini sergilediği bir sanat sahası olan tarih manzumelerinin çoğu müellifi şairlerden müteşekkildir. Tezkireciler de şair biyografilerini anlatırken kimi zaman yeri geldiğinde bir vesileyle şairin biyografisi ile ilgili kimi durumlara tarihler düşürürler. Düşürülen bu tarih de şairin biyografisine ışık tutması anlamında önemlidir. Tezkireciler tarih düşürmenin dışında bir de hem başka şairlerin hem de kendi düşürdükleri tarihleri izah etme ihtiyacı hissederler.

Öte yandan tezkireler tarih manzumelerinin şekilleri, düşürülme sebepleri, nasıl hesaplanmaları gerektiği ile ilgili bilgi verirken düşürülen bazı tarih türlerinin hangi müverrihle başladığı ve en güzel örneklerini kimin verdiği ile ilgili de okuyucuyu aydınlatır. Âşık Çelebi tezkiresinin ‘Arşî maddesinde şairin müverrihliği ile ilgili bilgi verilirken satır aralarında bir beyt veya dizeden iki tarih çıkarma anlayışının şair Emrî ile başladığı ve ‘Arşî’nin ise bunu dörde kadar çıkardığı ve bu anlamda takipçilerinin üstadı olduğu bilgisi yer almaktadır. Nitekim bir yüzyıl sonra yaşamış olan Riyâzî de Âşık Çelebi’nin Emrî ile ilgili vermiş olduğu bilgileri tasdikler nitelikte açıklamalar yapar. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere tezkire müelliflerinin bazı tarih türleri ile ilgili ilk müverrihler hakkında bilgi sahibi oldukları aşikârdır.

1.1. TARİH DÜŞÜREN TEZKİRECİLER

Tarih boyunca hangi bilim dalında yapılmış olursa olsun her çalışmanın kendisinden önce yapılmış benzer bir çalışmayı çeşitli yönleriyle örnek aldığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı sahasında yazılan ilk şair tezkirelerinin mukaddimelerine bakıldığında tezkirecilerin özellikle Alî Şîr Nevâyî’den sıkça bahsettikleri ve eserlerini kaleme alırken ondan etkilendiklerini ifade ettikleri görülür. Şekil ve muhteva bakımından örnek alınan Nevâyî tezkiresinin Osmanlı sahası tezkirelerine diğer bir yansıması ise tezkireci tarafından düşülen tarih anlayışıdır. Nevâyî de tıpkı kendisinden sonraki birçok şair tezkirecisi gibi tezkiresinde kendi düşürdüğü tarihe yer veren tezkirecilerdendir. Tezkiresinde yer verdiği tek tarihi Mevlana Tûtî nam şairin vefatı dolayısıylaadır.

*Fevtining târîhi Şeyh Âzerî zikride ötti kim fakîr “خروس” lafzı bile peydâ kılıp irdim.*²¹

Bilindiği gibi XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı sahasında şair tezkireleri kaleme alınmaya başlanmıştır. Tarih manzumelerine bolca yer verildiği bu dönem tezkirecilerinin önemli bir kısmı da tarih manzumesi yazmış ve tezkiresinde buna yer vermiştir. Osmanlı sahasında kaleme alınan ilk tezkire olan *Heşt Behişt* tezkiresinin müellifi Sehî Bey de tıpkı Nevâyî gibi tezkiresinde sadece tek bir tarihine yer veren bir müelliftir. Sehî Bey, tezkiresinin Necâtî Bey maddesinde şaire bir kabir yaptırdığını,

²¹ K. Eraslan, *Alî*, 39.

mezar levhasına onun bir beytini ve fevtine düştüğü tarihi naksettirdiğini belirtir. Tezkirecinin bu hassasiyeti hiç şüphesiz Necâtî Bey'in damadı olmasından dolayıdır.

*Merkâdini fakîr binâ itdüm. Ve fevtine bu fakîrden işbu târîh sâdır
oldı ki tahrîr olup zikr olunur.*

*Târîh-i fevt-i Necâtî: Nakl-i Necâtî 'âleme târîh olmagın
Târîhini Sehî didi کتدی نجاتی خای*

*Ve mezârı levhasına târîh-i mezkûr ile kendü eş'ârından bu beyti
fakîr müsennâ hatt ile yazdurdum.*

*Beýt: Bir seng-dil fîrâkına ölen Necâtî'nün
Bi'llâh mermer ile yapasuz mezârını*²²

Sehî Bey'in tezkiresinde yer verdiği kendi tarih manzumesiyle birlikte bu anlayışın XVI. yüzyıl tezkirecilerinin birçoğu tarafından benimsendiği görülür. Sehî ile birlikte aynı dönemde yaşayan Ahdî Çelebi'de tezkiresinde kendi tarihlerine yer veren tezkirecilerdendir. Ancak Ahdî'nin düşürmüş olduğu ilk tarih kendi tezkiresinin itmamı ile ilgilidir. Tarih düşürme hususunda mahareti olduğu anlaşılan Ahdî'nin tezkire itmamına düştüğü tarih tezkiresinin ismi olan *Gülşen-i Şu'arâ*'dır.

*Gül gibi nazmı ile ehl-i dilün
Ola reşk-i cinân bu ravza n'ola*

*Eyleyüp cem' bir yire 'Ahdî
Didi târîh کلتشن شعر*²³

Tezkirede Ahdî'nin düştüğü diğer iki tarihten biri mahlası Beyânî olan Seydî Çelebi adındaki şairin sarayda çavuş oluşuna ikincisi ise Buharalı şairlerden olan Cüdâyî'nin vefatına dairdir. Cüdâyî vefatına düşülen Farsça tarih şöyledir:

*Şâ'ir-i hoş-gû Cüdâyî ân ki boved
Sohbet-i pâkîze-eş kuvvet-i revân*²⁴

²² H. İpekten vd., *Sehî*, 96.

²³ Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, 42.

²⁴ Ey Cüdâyî, güzel söz söyleyen şair, onun (şairin) temiz sohbeti ruha kuvvet verir.

Ez-cihân-ı bî-vefâ dil-gîr geşt
*Terk-i yârân goft u çün reft ez-miyân*²⁵

Behr-i u târîh-i 'Ahdî gofte şod
 وه جدایی کرد رحلت از جهان^{26, 27}

XVI. yüzyıl tezkirecileri içerisinde az miktarda tarih düşürmüş diğer bir tezkireci de Beyânî'dir. Beyânî'nin düşürdüğü tarih ise Yemen'in fetih sebebiyledir. Tezkireci, Emânî-i Sâni maddesinde şairin tarih düşürme konusunda maharetli olduğunu ifade ettikten sonra onun ve kendisinin Yemen fetihlerine düşürdüğü tarihlere yer verir.

Târîh-gûylıkda hayli mâhir idi. Âftâbî nâm dîvân kâtibi fevt oldukda
Vefât-ı Âftâbî târîh düşürmişdür. Yemen fethine bu târîhi dimişdür.

Bi-hamdi'llâh yine feth oldu yümnünle Yemen dirler
Râkîmü'l-hurûf Beyâniyi'l-fakîr:
 (يمن فتح اولدی مقدمگ ايله) 978²⁸

XVI. yüzyıl tezkireleri içerisinde tezkiresinde kendi tarihlerine yer veren son müverrih tezkireci Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi'nin tarih düşüren ve tarih açıklayan tezkireciler arasında müstesna bir yeri vardır. Tezkiresinde çeşitli vesilelerle düşürmüş olduğu tarihlerden anlaşıldığı kadarıyla Âşık Çelebi'nin bu hususta usta bir kalem olduğu görülür. Ancak Âşık Çelebi'nin tarih düşürme hususundaki cömertliğini divanında görmek mümkün değildir. Tezkiresinde ailesinden yakın arkadaşlarına, şairlerden devlet adamlarına kadar çeşitli kişiler için tarihler düşüren Âşık Çelebi'nin ilk tarihi kendisi içindir. Tezkire mukaddimesinin sonlarına doğru düşürülen bu Farsça-Türkçe tarihte Âşık Çelebi, Serfice'de kadı iken çeşitli nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerin zamanın hışmına uğrayıp ortadan kaybolmasını engellemek amacıyla onları bir araya getirmeye niyetlenmiş ve bu duruma bir tarih düşmüştür.

Ve dest-i büird-i gâretger-i debûr u sabâ ve reh-zen-i sabâ vü sebâ
eli irmesün diyü mukatta'ât u kasâ'id ü rubâ'ıyyât ü ferâ'id ü tevârîh
ü gazelliyât u mesneviyyât u hezeliyyât 'alâhîde revâk-ı evrâkda zabt
olındı ve bu minvâl târîh dinildi:

²⁵ Dostları terk edip ortadan kaybolunca vefasız dünyadan usandı.

²⁶ Onun tarihini Ahdi söyledi. Cüdâyî ne yazık ki dünyadan göç etti.

²⁷ S. Solmaz, *Ahdî*, 133.

²⁸ Aysun Sungurhan, *Beyânî, Tezkiretü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 27.

*Z'ân sebeb ki şî'r ü inşâhâ der-âncâ cem' şod
Şod müverrih in heme bâ-vâridât-i Serfice.*^{29, 30}

Âşık Çelebi, Osmanlı devlet yapısı içerisinde özellikle Balkanlar'da bulunan çeşitli şehirlerde sık sık kadılık yapmış ve yönüyle de bürokrat kadrolarıyla muhatap olmuş bir şahsiyettir. Tezkiresinin Nişânî-i Evvel maddesinde Bursa'da tanıştığını söylediği bu devlet adamlarından biri de Maraş Beylerbeyi olan Mehmet Paşa'dır. Tezkireci, paşanın beylerbeyi olması vesilesiyle üç farklı tarih düşürüştür.

Fakîr anlarla Burusa'da âşnâ oldum ki envâ'-ı nevâzişlerine mazhar ve nazar-ı şâyestelerine manzar idüm. Mar'aş'a beglerbegi olup İstanbul'dan geldiklerinde bu üç târihi diyüp hudmetine iletdüm ki biri budur: Târîh:

زهی پاشای مرعش

Diger:

اولدی پاشای آبلستان اول

Diger:

میر میران محمد پاشا³¹

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde övgüyle bahsettiği ve kendisi gibi müverrih olan şairlerden biri de Kandî'dir. Çok yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Kandî'nin müverrihliği XVI. yüzyıl tezkirecilerinin çoğu tarafından övülür. Tezkireci, eserinde Kandî'nin biyografisini anlatırken tam anlamıyla bir tarih düşürme güzelleme yapmıştır. Kaynaklarda Kandî'nin şairliğinden ziyade tarihleri övüldüğü için denilebilir ki Âşık Çelebi de biyografiyi şairin düşürdüğü tarihler üzerinden anlatmıştır. Sırasıyla Kandî'nin devrin önemli şairlerinden Hayâlî Bey ile olan münakaşası, âşık olduğu kişi için çektiği acı, başka bir şairin çeşme için düştüğü tarihin yanlışlığı, Bağdat'ın fethi, Zâtî'nin kendisine ettiği hakarete cevabı, Âşık Çelebi'nin evliliği ve Silivri kadısı oluşu hep Kandî tarafından düşürülen tarihlerle anlatılmıştır. Tabi müverrihin düştüğü

²⁹ Serfice'nin varidatıyla tarihlenmesi için şiir ve inşa (ya dair eserler) bir yerde toplandı.

³⁰ F. Kılıç, *Âşık*, 98.

³¹ F. Kılıç, *Âşık*, 371.

bunca tarihten sonra vefatına ve vefat yıldönümüne de Âşık Çelebi tarih düşürmüştür.³²

Fakîr dahı vefât-ı Kandî'ye bu vech ile târîh didüm. Târîh li-müellifihî:

دنیادن ایئدی چون سفر قندی شکرین بیان

Sâl-ı vefâtına didüm. Târîh:

وای مورخ زمان³³

XVII. yüzyıla gelindiğinde bu dönem tezkirecilerinin XVI. yüzyıl tezkirecilerine göre tarih düşürme konusunda çok da istekli davranmadıkları görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de biyografilerin bu dönemde kısalmasıdır. Çünkü tezkirelerde yer verilen tarih manzumelerinin tezkireci açısından en büyük misyonu hakkında bilgi verdiği şairin biyografisini aydınlatmasıdır. Antolojik nitelikli tezkirelerin kaleme alınmasıyla biyografiler yerini şairlerin şiir örneklerine bırakmış; bu yüzden de kaynak bakımından temel referans noktalarından biri olan tarih manzumesi örnekleri asgariye inmiştir. Türk edebiyatının ilk antolojik tezkiresi olan ve bu dönemde kaleme alınan Fa'izî'nin *Zübdetü'l-eş'âr* tezkiresinde tezkireci tarafından birçok tarih manzumesine rastlanır. Tezkiredeki tarihlerin çokluğuna rağmen bu tarihlerin tamamı şairlerin vefatları için düşülmüştür. Fa'izî'nin tezkiresinde çoğu şairin vefat tarihini vermeye gayret etmesi böyle bir durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tezkirede, Fa'izî'nin düşürmüş olduğu tarihlerin tamamı tek cümlelik ifadelerdir. Tezkirecinin Hâkanî adlı şairin biyografisinde onun vefatına düştüğü tarih şöyledir:

Hâkanî Âyâspaşa-zâde. Bin on beşte fevt olmışdur. Târîh-i fakîr:

خاقانی بگ عقیبیه کوچدی³⁴

Fa'izî'nin vefatına tarih düşürdüğü diğer bir şair ise Nâmî mahlasını kullanarak şiirler yazan Miyrek-zâde'dir. Şairin vefatına düşülen tarih tezkirecinin diğer tarihlerinde olduğu gibi kısa ve tek cümledir.

³² Âşık Çelebi'nin tezkiresinde kendisinin düştüğü birçok tarih mevcuttur. Bu çalışmada temel gayemiz tezkirecinin tarih düşürme geleneği içerisindeki yerini tespit amaçlı olduğu için sadece üç tarihine yer verilmiştir. Âşık Çelebi'nin tarihleri için bakınız: Günay Kut, "Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü's-şu'arâ'da Söylediği Tarihler", *Acâ'ibü'l-mahlûkat Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II*, İstanbul, Simurg Yayınları, 2010.

³³ F. Kılıç, *Âşık*, 584.

³⁴ B. Kayabaşı, *Kâfzâde*, 278.

Miyrek-zâde Nâmî. Bin on üçte fevt olmuştur. Târîh-i fakîr-i câmî'ü'l-hurûf: ³⁵وفات اینتدی نامی

Devrin diğer bir önemli tezkirecisi olan Rızâ da tarih düşüren tezkirecilerindendir. Ancak Rızâ'nın tezkiresinde yer verdiği tek tarih, tezkiresinin itmamı için düşürdüğü tarihtir. Bu da daha önce Ahdî Çelebi ile birlikte başlayan tezkirecilerin kendi eserlerinin itmamı için tarih düşürme anlayışının Rızâ tarafından sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Giriş başlığının Farsça olduğu bu tarih manzumesi şöyledir:

Târîh-i İn Kitâb-ı Râkîmu'l-hurûf Goftend

*Bir seher 'aşkla olup ser-mest
Kilk ü kirtâs idi o dem der-dest*

*Çün Rızâ hâtıra hutûr itdi
Pes hayâlüm gelüp zuhûr itdi*

*Eyledüm bu kitâba dikkât-i tâm
'Avn-ı Hakkıla çün oldı tamâm*

*İrdi nâ-geh sitâyiş-i bî-çün
Oldı târîh ³⁶جامع مضمون*

XVIII. yüzyıl tezkireleri genel itibariyle yer verilen tarih manzumelerinin sayısı bakımından oldukça zengin bir hüviyete sahiptir. Ancak XVII. tezkirelerindeki tezkirecilerin tarih düşürme oranlarındaki düşüş devam etmektedir. Bu dönem tezkirelerinde biyografiler oldukça uzatılmıştır. Devrin tek antoloji nitelikli tezkiresi İsmail Belîğ'in *Nuhbetü'l-âsâr* tezkiresidir. İsmail Belîğ de tıpkı kendisi gibi antolojik tezkire yazan Fa'izî'nin yaptığı gibi sadece şairlerin vefatlarına düşülen tarihler yazmıştır. Belîğ, tezkiresinde Râsim ve Kâtib adlı şairlerin vefatlarına tarih düşürmüştür. Düşülen bu tarihler yine Fa'izî de olduğu gibi tek cümlelik tarihlerdir. Fa'izî ve İsmail Belîğ tezkiresi arasındaki bu ben-

³⁵ B. Kayabaşı, *Kâfzâde*, 528.

³⁶ Gencay Zavotçu, *Rızâ Tezkiresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 232-233.

zerliğın temel sebebi *Nuhbetü'l-âsâr*'ın *Zübdeti'l-eş'âr*'a zeyl olarak yazılmasından kaynaklanır.

Vefâtına câmi'ü'l-âsâr-ı fakîrün târîhdür. قازیلدی نام راسم سنگ قبره
ناکهانی واه³⁷

Fevtine bu fakîr-i câmi'ü'l-âsârın târîhidür. (1113). نقل نائم ایلهه دی
روح کاتب³⁸

Türk edebiyatında sadece Mevlevî şairlerin biyografilerini anlatan ve XVIII. yüzyılda kaleme alınan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* müellifi Esrâr Dede de müverrih tezkirecilerdendir. Tezkirede çok olmamakla beraber iki şairin vefatına Esrâr Dede tarafından tarih düşürülmüştür. Bu şairler Hâfız-ı Manâstırî³⁹ ve Dervîş Niyâz'dır.

Li-müellifihî

Mevlevî Hâfız Manâstırlı Dede
Kim Ebû Bekr idi nâmı dünyede

Döndi hem târîh-i fevtin söyledi
شاقلابانی کیتدی در کهدن دیدی⁴⁰

Târîh-i li-münşihî

Hisâb olınsa çıkar işbu mısra'um târîh
نیاز حسین دده وصل حقه ایبتدی سفر⁴¹

Bu dönem tezkirecilerinden bazıları her ne kadar şairlerin biyografileri ile ilgili tarih düşürmeseler de kendi tezkirelerinin itmamı için tarih düşürme geleneğini devam ettirmişlerdir. XVIII. yüzyıl tezkirecilerinden Sâlim ve Âkif, eserlerinin itmamına tarih düşüren tezkire müelliflerindendir. Tezkirecilerin düşürdükleri tarihler uzun olduğundan burada sadece tarihlerin ilk ve tarihin düşürüldüğü son beyte yer verilmiştir.

³⁷ Abdulkadir Abdulkerimoğlu, İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985, 147.

³⁸ A. Abdulkerimoğlu, *İsmail*, 438.

³⁹ Esrâr Dede'nin Hâfız-ı Manâstırî vefatına düştüğü tarih çok uzun olduğundan ilgili tarihin sadece vefatı kronolojik olarak ortaya koyan beytine yer verilmiştir.

⁴⁰ İ. Genç, *Tezkire*, 90-91.

⁴¹ İ. Genç, *Tezkire*, 294.

Li-münşi'îhi'l-fakîr

*Hakka hamd olsun eyâ sadr-ı be-nâm
Tezkirem emrin ile oldı tamâm*

Dedi târîhin anın hâme-i ter
اولدی انجام رسیده بو اثر

*Sene: 1134⁴²
Târîh-i O Berâ-yı Tamâm-Şoden-i Kitâb*

*Bu tezkire-i silk-i dürer-bâr-ı nevâdur
Taktâm-i şehenşâh-ı cihân olsa sezâdur*

*'Âkif bulalı bu eserün sûret-i itmâm
Târîhine مرآت شعر dinse sezâdur*

1211⁴³

XIX. yüzyıl artık klasik Türk edebiyatının son demlerini yaşadığı ve son büyük temsilcilerini yetiştirdiği devirdir. Klasik şiirin aksine şair tezkireleri bu yüzyılda da çokça örnekleriyle karşımıza çıkar. Tezkirelerin genelinde halen tarih manzumelerine yer verildiği ve ancak tezkirecilerin önceki yüzyıllara göre kendi düşükleri tarihlerde ciddi bir azalmanın olduğu göze çarpar. XIX. yüzyıl tezkireleri içerisinde tarih düşüren tek tezkireciler Hatîbî, Esad Efendi ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'dir. 1800'lü yıllarda Bağdat, Musul ve Kerkük gibi Türklerin yaşadıkları bölgelerde şairler yazan toplam 75 şairin hayatlarını konu edinen Hatîbî'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd* adlı tezkiresinde de tezkirecinin yazdığı tarihlere tesadüf edilir. Bunlar, dönemin Bağdat valisi Davud Paşa'nın oğlu Hasan'ın veladetine, Hâlid-i Bağdâdî'nin vefatına ve Davud Paşa'nın tezkire yazmasına dair şaire sunduğu teklife binaen şairin verdiği cevaba düştüğü tarihlerdir. Hatîbî'nin Davud Paşa'ya verdiği cevaptaki tarih aynı zamanda ebced hesabıyla tezkirenin yazıldığı 1245 (1829) tarihini ortaya çıkarmaktadır. Bu tarih manzumesinin son beyti şöyledir:

⁴² A. İnce, *Sâlim Efendi*, 473-474.

⁴³ Mehmet Kılçı, *Enderunlu Mehmed Âkif, Mir'ât-ı Şi'r*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2001, 120-121.

Resm-i âdâb ile terkîm eyledim târîhini

بولدى عون حق ايله بو ترجمم حسن كمال⁴⁴

Esad Efendi ise tezkiresinde toplam dört tarihe yer vermiştir. Yer verdiği tarihler kendisinden önceki tezkirecilerde olduğu gibi şairlerin vefatları sebebiyledir. Tezkiredeki tarihlerden biri devrin önemli şairlerinden İhyâ Yahyâ Efendi, diğeri ise yine devrin Osmanlı hükümdarı olan III. Selim'in vefatları içindir.

İntikâl eyledi şâ'ir İhyâ

*Ana Hayy-i Vahîd itsin rahmet (1228)*⁴⁵

Dökdi Es'ad katre-i eşkin yazup târîhi

مسكنى سلطان سليم ثالثن اوله جنان⁴⁶

Devrin diğeri bir tezkirecisi olan Şeyhülislam Arif Hikmet, tezkiresindeki iki şairin vefatlarına tarih düşürmüştür. Refî' ve Revnak adındaki şairlerin vefatlarına düşülen bu tarihler tek cümle halindedir. Şeyhülislam Arif Hikmet'in kendi tezkiresi dışında Fatîn ve Alî Emîrî tezkirelerinde de tarihleri bulunur.

*1231) عدنى مكان ايله دى شاعر رفيع (Muharrem)*⁴⁷

1.2. TARİHLERİ AÇIKLAYAN TEZKİRECİLER

Tezkire müellifleri kimi durumlar için düşürdükleri tarihlere eserlerinde yer vermelerinin yanı sıra düşürdükleri veyahut şairlerin düşürmüş oldukları kimi tarihleri de açıklama ihtiyacı hissederler. Yapılan bu açıklama çoğunlukla tarihlerin türleri ile ilgilidir. Bu bakımdan tarihlerin çeşitleri hakkında kısa bir izah yapmak yerinde olacaktır. Ebced hesabına göre düşürülen tarihler genellikle üç başlık altında toplanır. Bu başlık ve alt başlıklar şöyledir:

⁴⁴ Metin Akkuş, “Şair Hatîbî ve Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd'ı” *Bellekten*, C. 59, S. 226, Ankara, 635.

⁴⁵ Rıza Oğraş, *Bâğçe-i Safâ-Endûz, Es'ad Mehmed Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018, 36.

⁴⁶ R. Oğraş, *Bâğçe*, 52.

⁴⁷ M. Nuri, Çınarcı, *Tezkiretü's-şu'arâ, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey.*: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, 55.

1. Söylenişi Bakımından Tarihler (Lafzen ve Manen Tarihler)
2. Hesaplanması Bakımından Tarihler (Tam, Ta'miyeli, Dü-Tarih)
3. Harflerin Kullanılışı Bakımından Tarihler (Mevcut Bütün Harflerle Söylenenler, Mu'cem Tarih)⁴⁸

Tezkireciler, tarih izahlarında yukarıda isimlerine yer verilen tarihlerin çoğuna değinmişlerdir. Bazı tezkireciler sadece tarihin türünü vermekle yetinirken bazı tezkireciler ise hem tarihin ismini vermiş hem de detaylı bir şekilde nasıl hesaplanması gerektiğini anlatmışlardır. Aslında tezkirecinin tarih manzumesi ile ilgili bu izahı kısmen de olsa klasik Türk edebiyatındaki şerh geleneğini akla getirmektedir. Neticede şarih de ele aldığı metnin daha iyi anlaşılması amacıyla onu şerh eder. Öte yandan tezkirecilerin tarih manzumelerini açıklamaları onların tarih düşürme konusundaki maharetlerini de ortaya çıkarmaktadır.

Türk tezkirecilik geleneği içerisinde tarihlerin en çok izah edildiği dönem XVI. yüzyıldır. XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi, dönemin tarih izah eden tezkirecilerindendir. Üzerinde en çok durulan tarih türü ise ta'miyeli tarihlerdir. Bilindiği gibi ta'miyeli tarih, tarih manzumesindeki sayıların mevcut tarihi karşılamadığı durumlarda müverrihin tasarrufuna binaen yapılan ekleme ve çıkarmalardır. Âşık Çelebi tezkiresinin 'İzârî-i Sâlis maddesinde şairin Hasan Çelebi'nin şehzade hocası olmasına dair düşürdüğü ta'miyeli tarih izah edilir. Buna göre şairin düşürmüş olduğu tarihteki *a'dâ* sözcüğünün elif harfi okunmaz ve yine *lafz-ı devlet* ifadesi iki kez hesaplanırsa tarih bulunur.

Hasan Beg'ün şeh-zâde müderrisi olduğuna târîh dimişdür. Târîh:

ناقص اوله عدا مضاعف اوله دولت

*Ya'nî a'dâ nâkis olup âhir harfî ki elifdür mahsûb olmazsa ve lafz-ı devlet muzâ'af olup ya'nî iki kerre mahsûb olursa maksûd hâsıl ve târîh kâmil olur.*⁴⁹

Hasan Çelebi tezkiresinde ise Emînî adlı şairin tarih düşürme hususunda maharetli olduğu ifade edildikten sonra bazı dostlarının oğulları için düşürdüğü tarihin ta'miyeli tarih olduğu ve nasıl hesaplanması gerektiği anlatılır.

Ve târîhde dahî kudreti ve nihâyetde mahâreti vardur. Ta'miye üslubu üzre ba'z-ı yârânun oğlı vefâtuna bu târîhi hûbdur. Mısra'

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Turgut Karabey, "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, 80-82.

⁴⁹ F. Kılıç, *Âşık*, 461.

هزاردن فلگ دون ایردی برگ کلی آه

*Bu mısra' târîh olduğundan gayrı hezârdan ki bindür berg-i güli ki lâmdur cüdâ idicek târîh olur.*⁵⁰

Her iki tezkirecinin tezkirelerinde değindikleri diğer bir tarih türü de lafzen ve ma'nen tarihlerdir. Lafzen tarihler kronolojik tarihin direkt olarak beyitte verilmesi; ma'nen tarihler ise manzumede bulunan harflerin sayısal değerlerinin toplanması neticesinde elde edilen tarihlerdir. Âşık Çelebi tezkiresinin Kâtibî maddesinde yeni yapılmış bir binaya şairin düşürdüğü tarihin hem lafzen hem de ma'nen binanın yapılış tarihini verdiği belirtilir.

Kendü dahı tetebbu' iderek mısra'ı buldı ki hem lafzı hem hisâb-ı hurûfî târîh olmuşdur ve bu kıt'a ile nazm itmişdür.

*Mühendis tarh idüp resmin bu cây-ı 'işret-âbâdun
Yapılmış sa'd sâ'adetde binâsı çün tamâm olmuş*

*Görince Kâtibî itmâmını mesrûr olup ol dem
Hisâb itdükde târîhin tokuz yüz kırk yidi bulmuş*⁵¹

Hasan Çelebi ise tezkiresinde kendisiyle aynı adı taşıyan Hasan Çelebi'nin biyografisinde şairin Şah İsmail'in yenilgisine düşülen Farsça tarihin hem lafzen hem de ma'nen tarihi verdiğini belirtir.

Hezîmet-i Şâh İsmâ'il'e bu târîh-i celîli hûb vâki' olmuşdur. Lafzen ve ma'nen târîhdür. Târîh:

*Ez-şemse-i tîg-i tu cihân pür-nûrest
Ey ân ki be-rûz-ı rezm çün Mirrihest*⁵²

*El-minnetu'llâh ki 'adû şod makhûr
Der-noh-sad u bîst ceng-i vey târîhest*⁵³ (920)⁵⁴

Tezkirecilerin açıklama ihtiyacı duydukları diğer bir tarih türü de harflerin kullanılışı esasına dayanan mu'cem ve mühmel tarihlerdir. Mu'cem yani diğer adıyla menkut tarihler noktalı harfler; mühmel yani

⁵⁰ A. Sungurhan, *Kınalızâde*, 207.

⁵¹ F. Kılıç, *Âşık*, 295.

⁵² Senin kılıcının üzerindeki güneş figürünün parıltısıyla bütün dünya ışıkla doldu. Ki o savaş günü Merih yıldızı gibidir.

⁵³ Allah'a şükürler olsun ki düşman helak oldu, o savaşın tarihi dokuz yüz yirmidir.

⁵⁴ A. Sungurhan, *Kınalızâde*, 294.

bî-nukat tarihler ise noktasız harflerin sayı değerlerinin hesaplanmasıyla elde edilir. Âşık Çelebi, tezkiresinin 'Arşî maddesinde şairin arkadaşı Mustafa Çelebi'nin varidat sahibi oluşuna düştüğü tarihin hem noktalı hem de noktasız harflerle oluşturulduğunu şöyle ifade eder:

Mustafâ Çelebi ki mezkûr olsa gerekdür anun vâridâtı olduğına dimişdür ki târîh:

دولت و ناميله اولدی وارداتی مصطفی

*hurûf-ı menkûtası cem' olıcak başka târîh ve gayr-ı menkûtası cem' olıcak müstâkil târîh olur.*⁵⁵

Hasan Çelebi, tezkiresinin Kâmî maddesinde ise yine şairin Rüstem Paşa'nın ikinci kez Vezir-i azam oluşuna düştüğü tarihin hem noktalı hem de noktasız iki aynı tarihten müteşekkil olduğu belirtilir.

*...merhûm Sultân Süleymân Hân Vezîr-i A'zam Rüstem Paşa'yı 'azl itdükden sonra yine vezîr-i a'zam itdükde bu târîhi ki hurûf-ı menkûta ve gayr-ı menkûtası müstâkilen târîh olur dimişdür.*⁵⁶

XVII. yüzyıl tezkirecilerinden Riyâzî'nin *Riyâzü'ş-şu'arâ*'sında ise noktalı ve noktasız tarihlerin kullanımı ile ilgili sadece tek bir örnek vardır. Emrî maddesinde şairin iyi bir müverrih olduğu belirtildikten sonra hem noktalı hem de noktasız tarihlerin bir arada kullanıldığı tarih manzumelerine sahip olduğu belirtilir.

*Ve musanna' târîhler ki birkaç vechile târîh istihrâc olunur, menkûtası müstâkil târîh, gayr-ı menkûtası târîh-i âhar olmak gibi. Bunlaruñ ihtirâ'-ı hâss-ı ender-hâssıdır.*⁵⁷

XIX. yüzyıl tezkirecilerinden Fatîn ve Çaylak Tevfik'in tezkirelerinde noktalı tarihlerin ifadesi için genellikle "târîh-i menkûtu mantûkunca" gibi ortak bir ifadeye yer verilmiştir. Burada kasetedilen sadece noktalı tarihlerdir. *Kâfile-i Şu'arâ* tezkiresinin Pertev maddesinde şairin 1222 tarihinde vefatına düşülen noktalı tarih şöyledir:

Ordu-yı hümâyûn ile 1222 senesi Edirne'de iken;

شاعرانگ شمع او میدنده پرتو قالمادی

*târîh-i menkûtu mantûkunca neyyir-i hayâtı münkesif-i ebr-i memât olmuşdur.*⁵⁸

⁵⁵ F. Kılıç, *Âşık*, 463.

⁵⁶ A. Sungurhan, *Kınalızâde*, 711-712.

⁵⁷ N. Açıkgöz, *Riyâzî*, 65.

⁵⁸ Fatma S. Kutlar, vd., *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017, 122.

Tarih türleriyle ilgili olmamakla beraber tezkirelerdeki tarihlerle ilgili dikkat çekici diğer bir nokta ise bir şairin başka bir şair tarafından düşülen tarihin eksik olduğunu tespit etmesi veya eksik kalan miktarı ekleyerek yeni bir tarih düşmesidir. İlk örneğine Âşık Çelebi tezkiresinde rastladığımız bu tarih tezkirenin ‘Ârifî biyografisinde geçmektedir. ‘Ârifî’nin İstanbul’da bir çeşmeye düşürdüğü tarihin eksik oluşuna müverrih Kandî’nin yazdığı beyit şöyledir:

İstanbul’da iskelede bir çeşmeye târîh:

قد بدا عينا تسمى سلسيل

dimişdür. Ammâ Kandî târîh üç eksik diyü latife-gûne dimişdür. Târîh:

عارفی عارف اولدگ اوچی بیوگ⁵⁹

Fâ’ik Reşâd’ın tezkiresinde yer alan Seyyid Vehbi maddesinde ise şair Sultan III. Ahmed’in bir çeşme için düşürdüğü tarihin dört eksik olduğunu tespit etmiş ve eksiği gideren yeni bir tarih yazmıştır. Tabi tezkireci bu söylediklerinin temelini bir rivayete dayandırmıştır.

Rivâyet-i meşhûreye göre Sultân Ahmed Hân-ı sâlis Hazretleri Bâb-ı Hümâyûn hâricindeki çeşme-i nefisi için târîh olmak üzere:

بسملیله ایچ صویى خان احمده ایله دعا

Mısra’ını tanzîm buyurmuş olduğu halde dört eksik gelmiş idi. Vehbî bunu:

آج بسملیله ایچ صویى خان احمده ایله دعا

Sûretine ifrâğ ile hisâbı ikmâl etdikden sonra...⁶⁰

Son olarak genellikle tarih düşürmelerle doğrudan ilgili olmayıp bu tarihlerin yanlış olduğuna dair tezkirecilerin bazı tasarruflarda buldukları görülmektedir. Bu mevcut bakış açısı tarih manzumesinin şekil ve muhteva hususiyetlerinden ziyade referans olarak alınan bir kaynak vasfı taşımasından dolayıdır. Bu kullanımın en güzel örneklerini Riyâzî tezkiresinde görmekteyiz. Riyâzî, tezkiresinin ‘Alî maddesinde önceki tezkirecilerin Fuzûlî’ye mal ettikleri bir tarihin aslında ‘Alî’ye ait olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışır.

⁵⁹ F. Kılıç, *Âşık*, 450.

⁶⁰ Emrah Aydemir, Fatih Özer, *Eslâf, Fa’ik Reşâd*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, 248.

*Sâhib-i tezkire 'Ahdî'ye ittibâ' olup târîh 'Âlî'ye yazıldı. Sâyir tezkire sâhibleri Fuzûlî-i Bağdâdî'ye yazarlar. Lâkin Fuzûlî bundan bir yıl mu'ahhar öldüğinden gayrı 'Ahdî, Bağdâdî olup Kerbalâ çeşmesine sebt olunan târîh-i meşhûrun kâyilin ta'yinde ve Fuzûlî-i Bağdâdî'nün eseri olmaduğın tahkîkde anlara iktidâ münâsib görülmüştür.*⁶¹

Fâ'ik Reşâd'da tezkiresinin Bâkî maddesinde şairin mezar taşına yazılan tarihin yanlış olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu durumu herhangi bir delile dayandırmaz.

*Garâ'ibdendir ki Koca Bâkî'nin seng-i mezârına târîh-i vefâtı yanlış yazılmışdır.*⁶²

SONUÇ

Türk edebiyatının önemli kaynaklarından olan şair tezkireleri, asırlar boyunca aralıksız bir şekilde kaleme alınmış ve binlerde divan şairinin biyografisine ışık tutmuştur. Tezkireciler eserlerini kaleme alırken birçok yazılı ve sözlü kaynaktan istifade etmişlerdir. Bu kaynakların başında ise hiç şüphesiz ilk tezkireden itibaren kullanılmış olan tarih manzumeleri gelmektedir. Tezkirecilerin önemli referans noktalarından olan tarih manzumeleri şairlerle ilgili birçok konuda bilgiler vermiştir. Bu konuların içerisinde şairlerin doğumları, vefatları, eserlerini bitirdikleri tarih, evlilikleri, vs. gibi konular mevcuttur. Tezkirelerdeki şair kadrosu içerisinde hükümdar ve devlet adamlarının var olması onun tarih bilimine de ciddi katkılarda bulunmasını sağlar. Tezkireciler bir yandan hem kaynak hem de sanatçının edebi maharetini ortaya koyma babında şairlerin tarih manzumelerine yer verirken diğer yandan kendisi de şair olduğu için tarih manzumesi yazmıştır.

Türk tezkirecilik tarihinde tezkiresinde düşürdüğü tarihe yer veren ilk tezkireci Alî Şîr Nevâyî'dir. Nevâyî'den sonra da Osmanlı sahasında tezkire yazan tezkirecilerin önemli bir kısmı tarih manzumesi yazmaya devam etmiştir. Nevâyî tezkiresinde tespit edilen tarihler genellikle kısadır. Nevâyî'den sonra kaleme alınan Anadolu sahası tezkirelerinde de tarih manzumelerine yer verildiği hatta tarihlerin tezkire müellifleri tarafından vazgeçilmesi imkânsız birer yazılı kaynak oldukları görülür. Öte yandan tezkireciler sadece biyografilerini anlattıkları şairlerin tarih-

⁶¹ N. Açıkgöz, *Riyâzî*, 64.

⁶² E. Aydemir, F. Özer, *Eslâf*, 53.

ler manzumeleriyle yetinmemiş kendileri de çeşitli vesilelerle tarihler düşürmüşlerdir. Sehî Bey, tezkiresi *Heşt Behişt*'te kayınpederi de olan devrin en önemli şairlerinden Necâtî Bey'in vefatına tarih düşürmüştür. Âşık Çelebi, tezkiresinde yer verdiği tarihlerle Türk tezkirecilik geleneği içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Tezkireci, sadece ailesi ve yakın arkadaşları ile ilgili vuku bulan çeşitli hadiselerle tarih düşürmekle yetinmemiş ayrıca bu tarihlerin bir kısmını da açıklama ihtiyacı duymuştur. Ahdî Çelebi ise tezkiresinin itmamına düştüğü tarihle müverrih tezkirecilerin kendi eserlerine tarih düşürme geleneğini başlatmıştır. XVII. yüzyılın tarih düşüren iki müverrih tezkireci, Fa'izî ve Rızâ'dır. Antolojik tezkirenin ilk örneğini veren Fa'izî'nin düşürmüş olduğu tarih manzumelerinin tamamı şairlerin vefatları ile ilgilidir. Rızâ ise Ahdî Çelebi'nin kendi tezkiresi itmamına tarih düşürme geleneğini sürdürür ve o da tezkiresinin bitirilişine tarih düşer. XVIII. yüzyılda İsmail Belîğ ve Esrar Dede tezkirelerindeki ikişer şairin vefatlarına tarih düşürürken Akif ve Salim ise tezkire itmaları için tarih yazmışlardır. XIX. yüzyılda tarih düşüren son müverrih tezkireciler Hatîbî, Esad Efendî ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'dir. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in tarih manzumelerine sadece kendi tezkiresinde değil; Fatîm ve Ali Emiri'nin tezkirelerinde de rastlanır.

OTTOMAN POET BIOGRAPHERS AS HISTORIANS

Summary

Ottoman poet biographies (*tadhkirah*), whose main purpose is to provide information about the life and works of poets in the period from the 16th to the 20th century, have a special place among the important sources of classical Turkish literature. The poets whose biographies are in question performed different duties and belonged to different strata of the Ottoman social structure. However, what they all have in common, regardless of their social status, is the fact that all they were poets. The authors themselves, collecting biographies of poets who came from different social strata, used different sources. These sources could have been the poet himself, a close friend of the poet, a biography of another poet, a history book, or the author himself. Verses of chronograms that poets have written for centuries on various occasions are also one of the written sources used by the authors of *tadhkirahs*. A significant part of the poets

in their *tadhkirahs* also used an *ebced* system that assigns numerical value to Arabic letters. Many chronograms were written in this way, so the enthronement of the sultan, the conquest of cities, important natural events, and even the completion of the books they wrote, were numerically calculated. However, in addition to the biographies of poets that the authors dealt with as a central theme, they often wrote chronograms in their honor, which provided them the identity of a historians. The authors did not purposely write chronograms to be called historians, but aimed to write verse chronograms which, relying on *ebced*, would describe certain important events in the life of the poets. It is not uncommon in the tradition of Ottoman writing of chronograms to find chronograms dedicated to the poets being written about. This research will provide data on authors who wrote chronograms dedicated to individual poets in their *tadhkirahs*, and includes historical poems in them, and thus made a significant contribution to both history and literature.

KAYNAKÇA

- Abdulkerimoğlu, Abdulkadir, İsmail Belig, Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985.
- Açıkgöz, Namık, *Riyâzî Muhammed Efendi, Riyâzü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- Altuner, Nuran, *Safa'i ve Tezkiresi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.
- Akkuş, Metin, "Şair Hatîbî ve Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd'ı", *Belleten*, C. 59, S. 226, Ankara, 621-642.
- Aydemir, Emrah, Özer, Fatih, *Eslâf, Fa'ik Reşâd*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019.
- Çınarcı, Mehmet Nuri, *XVI. Yüzyıl Tezkirelerinde Bulunan Tarih Manzumeleri*, Filoloji Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar, (Edt. Y. Metiner), 2020, 248.
- Çınarcı Mehmet Nuri, *Tezkiretü's-Şu'arâ, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019.
- Çiftçi, Ömer, *Fa'ın Tezkiresi (Hatîmetü'l-eş'âr)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- Eraslan, Kemal, *Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Genç, İlhan, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- İnce, Adnan, *Sâlim Efendi, Tezkiretü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.

- İpekten, Haluk, vd., *Heşt Behişt, Sehî Beg*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- İspirli, Serhan A. "Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Erzurum, 2000, 79-88.
- Karabey, Turgut, "Tarih Düşürme Geleneği, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, 2011, 80-82.
- Kayabaşı, Bekir, *Kâfzâde Fâ'izi'nin Zübdetü'l-eş'ârı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1997.
- Kılıcı, Mehmet, *Enderunlu Mehmed Âkif, Mir'ât-ı Şi'r*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2001.
- Kılıç, Filiz, Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.
- Kut, Günay, *Acâ'ibü'l-Mahlukât, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kutlar, Fatma S., vd., *Mehmed Teyfik, Kâfile-i Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- Oğraş, Rıza, *Bâğçe-i Safâ-Endûz, Es'ad Mehmed Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.
- Olgun, Said, "Padişahım Çok Yaşa!' Sosyal ve Siyasi Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 23 Ankara, 2018, 111-137.
- Morkoç, Yasemin Ertek "Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Manisa, 2011, 223-235.
- Solmaz, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâ'sı (İnceleme-Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2018.
- Sungurhan, Aysun, *Beyânî, Tezkiretü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- Sungurhan, Aysun, *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.
- Zavotçu, Gencay, *Rızâ Tezkiresi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2017.